

Bonobo's zijn net mensen

Fred Wester*

Ik heb er lang over gedaan, ik ben er nog steeds niet achter. Ik houd het er maar op dat Harrie Jansen stelt dat kwalitatief onderzoek en kwantitatief onderzoek niet wezenlijk van elkaar verschillen. Het zijn beide vormen van wetenschappelijk onderzoek en dus moeten ze zich aan de regels van wetenschappelijk onderzoek houden. Maar wat hij daarbij aandraagt, dat lijkt mij niet zo sterk.

Ten eerste het uitgangspunt dat er een objectieve werkelijkheid bestaat. Volgens mij is dat een handige afspraak tussen volwassenen om de kinderen op te kunnen voeden. We kunnen dingen aanwijzen, en die noemen we koe, stoplicht of vies, en daarmee kun je leren hoe met de dingen om te gaan. De wetenschap van het alledaagse leven met zijn levenslessen, wie genoeg televisiekijkt wordt vanzelf een wijsneus.

Maar als het gaat om wetenschap, dan wordt het toch wel wat ingewikkelder. Wat doet dat *objectieve* bij de werkelijkheid? Blijkbaar is de werkelijkheid te gewoon, te verwarrend of niet de echte werkelijkheid? *Ceci* is inderdaad geen pijp, maar een woord! Tenminste volgens de afspraak in de alledaagse werkelijkheid.

Maar belangrijker volgens mij is de vraag die veel dichter bij het verschil tussen soorten onderzoek staat: is de werkelijkheid van de chemie gelijk aan die van de fysica, het recht of de economie? Zijn dat aparte werkelijkheden, deelwerkelijkheden, overlappende werkelijkheden of toch een en dezelfde werkelijkheid, zodat de kennis van het recht niet strijdig mag zijn met die van de chemie? Een werkelijkheid van objecten (dingen, processen) of vele werkelijkheden, met eigensoortige dingen en processen, waarvan hun eigenaardigheden alleen via eigensoortige methoden kunnen worden ontworsteld? Hoe kijken we eigenlijk tegen het onderwerp van onderzoek aan, is *de werkelijkheid* eigenlijk niet een denkbeeld, of beter een geheel waar in bepaalde kringen gedeelde ideeën over bestaan?

'Wij zijn ons brein' geeft een context om onderzoek te doen naar depressies, en die verschilt nogal van 'U bent wat u eet'.

Ten tweede het uitgangspunt dat wij mensen zintuigen hebben, of beter dat de werkelijkheid waarneembaar is. Het eerste wat het wetenschappelijk onderzoek kenmerkt, is dat het iets gedaan heeft aan waarneming. De alledaagse ervaring is immers dat de mens wel zintuigen heeft, maar die van de buurman staan wat vreemd afgesteld! De kennis moet dus worden ontdaan van alledaagse waarneming, dat geeft alleen maar ruzie en onenigheid. Waarneming is ook veel te pas-

* Prof. dr. Fred Wester is emeritus hoogleraar communicatiewetenschap aan de Radboud Universiteit te Nijmegen en voorzitter van KWALON, het platform voor kwalitatief onderzoek. E-mail: f.wester@maw.ru.nl.

sief, je moet wel een beetje gericht bezig zijn: je moet observeren, zodat je een eigenschap kunt vaststellen of een kenmerk meten. De werkelijkheid, zou ik zeggen, is juist niet goed waarneembaar, daarom wordt er in allerlei beroepen zoveel werk van gemaakt om vast te stellen hoe het ermee zit (het is weliswaar geen *pipe*, maar wel zeer droog, althans voor plantjes en bejaarden, we raden luchtbevochtiging aan). In deze professionalisering van de waarneming zit een vorm van standaardisering, de Engelse duim, de Rijnlandse duim en die van de buurman zijn vervangen door een uitwisselbaar instrument. Afspraken dus, en die afspraken koppelen twee wezenlijke eigenschappen van observeren: concepties en dimensies.

Bij concepties gaat het om eigenschappen van de onderzochte of beoogde werkelijkheid (kenmerk zoals bedoeld volgens de theorie) en bij dimensies gaat het om eigenschappen van de empirie (kenmerk zoals bepaald door het instrument).

Wetenschap is dus inderdaad een spel zonder grenzen, want we hebben er een (blik op de) werkelijkheid bij verzonnen: de empirie. Wat Harrie zintuigen noemt, is dus inderdaad geen *pipe*, maar een professionele theorie over wat je kunt meten of bepalen met een archief van observaties, die van de eigenschappen zoals bepaald. Daarmee hebben we in het wetenschappelijk onderzoek te maken met twee versies van de werkelijkheid die we onderzoeken: de werkelijkheid zoals die in onze ideeën bestaat (en die we zouden willen begrijpen, meten en verklaren) en de werkelijkheid zoals die via onze instrumenten kan worden geobserveerd. Je kunt niet zonder de een of de ander: meten met instrumenten wordt een zinloos ritueel als er niet een probleem over de werkelijkheid achter zit; denken over de wereld wordt erg vrijblijvend als er niet waarnemingen bij worden betrokken.

Ik heb in het bovenstaande iets ingebracht wat ik in het stuk van Harrie Jansen gemist heb, en dat is de buurman, zou je kunnen zeggen, die van 'Wij zijn ons brein'. In onderzoek spreken we doorgaans van theorie, waar ik niet meer mee bedoel dan een aantal ideeën over het onderwerp van onderzoek, die kunnen helpen om zinnige of relevante dingen vast te stellen of desnoods te meten. Dat is gekoppeld aan de punten 3, 4 en 5 van Harrie Jansen over toetsen van geldigheid, maar volgens mij hoort het al thuis bij de punten 1 en 2. Die punten zijn niet zo eenvoudig als Harrie dat voorstelt, en dat betekent dan ook dat er in de wetenschap veel stukjes werkelijkheid naast elkaar bestaan. En soms gaat het dus om onderzoek dat is gebaseerd op andere uitgangspunten over de werkelijkheid!

Het stuk van Harrie gaat erover dat men in *Coca*-onderzoek niet humaner is dan in *Pepsi*-onderzoek, kortom dat deze twee merken zich niet mogen beroepen op betere of andere uitgangspunten. Daar ben ik het mee eens, maar toch niet helemaal!

Ik ben het ermee eens voor zover het bij kwalitatief en kwantitatief onderzoek gaat om *cola*; als je onderzoek doet, dan heb je te maken met de *zo zijn onze manieren* van wetenschappelijk onderzoek doen. Dat de een altijd een experiment opzet en de ander liever een enquete uitzet, heeft te maken met brood op de plank, tradi-

ties en vaardigheden. Maar enquêtes zijn niet beter dan experimenten, of andersom. Het zijn wel andere werkwijzen, waar je dus ook andere technieken bij moet inzetten om zinnig bezig te zijn. Maar let op: je kunt wel onzinnig bezig zijn met een thermometer, en dus ook met enquêtes of interviews.

Echter, soms gaat het om meer dan methoden op zich, dan zijn er andere opvattingen over het object van onderzoek. En vanuit die opvattingen zijn er dan ook opvattingen dat je het onderzoek beter zo kunt uitvoeren dan op de manier zoals anderen het doorgaans uitvoeren of voorstaan. Daar kun je dan gezellig onderling over discussiëren en redetwisten, of elkaar op een goed idee brengen. Voor KWALON gaat het bij die anderen niet in de eerste plaats om de eindeloze horden uit de Siberische vlakten van het kwantitatief onderzoek, maar om soms vreemde verwanten binnen de wereld van het kwalitatief onderzoek. Al het kwalitatief onderzoek hanteert methoden en technieken, maar sommige van die werkwijzen zijn gebaseerd op specifieke uitgangspunten over de werkelijkheid, die consequenties hebben voor de manier waarop de waarneming vormgegeven moet worden. Ik denk dat de Flora en Fauna van het kwalitatief onderzoek gedifferentieerd genoeg is om voldoende stof te hebben voor de bespreking van de specifieke werkwijzen die worden voorgesteld en gehanteerd in bepaalde tradities van kwalitatief onderzoek.

Een voorbeeld kan veel verduidelijken. Zoals ieder onderhand wel gemerkt heeft, zijn mensen voortdurend in staat te praten of in ieder geval te communiceren of iets wat erop lijkt, en dus zullen ook onderzoekers daarvan gebruik kunnen maken om in het onderzoek gegevens te verzamelen. Het interview is dan ook uitgegroeid tot een veelgebruikte methode in het onderzoek van vooral de sociale werkelijkheid. Over interviewen zijn boeken volgeschreven, vooral over technieken die de interviewer kan toepassen om zo goed mogelijke informatie uit de respondent te ontlokken. Dat gaat ervan uit dat de respondent die informatie ook heeft (een opvatting, een houding, kennis over zijn of haar gedrag). Maar er zijn ook stromingen die zo niet tegen het gepraat van mensen aankijken, dat wil zeggen dat het min of meer juiste weergaven zijn van een interne toestand die het individu beweegt of doet handelen, of daarbij van belang is. Die zien het gepraat van mensen eigenlijk als een aspect van het handelen, gerelateerd aan wat ze feitelijk aan het doen zijn.

Nou, en dan is de beer los, en niet alleen op de eindeloze Siberische vlakten. De vraag staat dan centraal: ja, maar wat doen ze dan? Een relatie onderhouden. Maar ze is toch een cake aan het bakken en die ander maakt de spuitjes schoon, dus zijn ze wellicht aan het koken. Maar kijk even verderop: ze zijn eigenlijk aan het behangen, dit is blijkbaar een tussendoortje, een soort pauzenummer? Bereiden ze misschien de verkoop van hun huis voor (een likje verf en nieuw behangschelen zo een paar procent)? Of zijn ze wellicht bezig de alledaagse cultuur te onderhouden, te herstellen of misschien wel te veranderen, waarom heeft hij anders een hoofddoek om? Misschien doen ze het wel allemaal tegelijkertijd, maar weten ze dat zelf ook?

Hiermee heb ik een bekend, maar weinig besproken probleem van de sociale werkelijkheid naar voren gebracht: hoe bakken je het onderwerp af? Immers, een cake bakken en nog beter samen behangen hebben alles te maken met het onderhouden van een relatie en het onderhouden van de cultuur, dus kun je de dingen dan wel op zichzelf onderzoeken? Er komen heel wat opvattingen over de werkelijkheid of concreter het object van onderzoek om de hoek kijken voordat je het onderzoek een beetje zinnig vorm kunt geven. Het is dan ook heel verstandig om in een onderzoekstraditie te werken, dan maak je gebruik van de oplossingen die eerder al goed gewerkt hebben.

Stromingen in het kwalitatief onderzoek die het handelen centraal stellen, zullen interviewtechnieken voorstaan die zo veel mogelijk dat handelen intact laten. Zo hebben onderzoekers ontdekt dat beroepsmensen in gewone interviews voornamelijk ideologisch (waarden en normen) over hun werk praten, terwijl ze, als je ze laat werken en tegelijkertijd laat praten over wat ze doen, met allerlei routines en te vermijden problemen, ervaringen en oplossingen blijken te leven. Bij strijken en cake bakken blijkt de materie voortdurend bezig de professional op het verkeerde been te zetten, waarmee je maar weer eens ziet dat de mens voornamelijk praat om de wereld ten minste in woorden te beheersen, of misschien om zichzelf moed in te praten. Hier wordt het gepraat niet opgevat als de uitdrukking van een stabiele innerlijke toestand, maar meer als het lawaai dat nou eenmaal met het rijden van de trein of auto samengaat. En soms is dat lawaai gewoon strijdig met wat ze in hun doen en laten naar voren laten komen. U kunt hier bijvoorbeeld denken aan het onderzoek naar wat mensen belangrijk vinden in het leven, de waarden die ze aanhangen, zeg maar. Ja, als je hun de vraag voorlegt welke waarden ze belangrijk vinden (een lijst voorleggen kan ook en laten aangeven hoe belangrijk ze elke waarde vinden), dan komt er ook iets uit. Sommige mensen zijn zeer goed in het praten over dit soort onderwerpen en andere mensen zijn dat soort gesprekken niet gewend, dus die weten het zo net niet. Maar wat er voornamelijk uitkomt is dat het praten hierover nogal anders is dan wat zij in hun handelen belangrijk blijken te vinden, gelet op tijd, moeite en middelen die ze eraan besteden. *What we say* en *what we do* blijken eigenlijk niet zomaar samenvallende stukjes werkelijkheid te zijn, maar de vraag is of zij dan ook voor elkaar als geldigheidstoets kunnen gelden. En daar heb je dus opvattingen nodig over hoe ze zich tot elkaar verhouden.

Harrie Jansen is niet gelukkig met de gewoonte om categorisch over kwalitatief en kwantitatief onderzoek te spreken. Daar ben ik het mee eens, maar laat het kwantitatief onderzoek maar aan de bonobo's over. Wij van KWALON moeten het vooral over kwalitatief onderzoek hebben, daar is al genoeg variatie in te vinden om zinnig over methoden te kunnen uitwisselen. En daar is alle reden toe, omdat de methodologie van het kwalitatief onderzoek niet vanzelf tot iedereen komt. Het is zelfs zo dat ik de indruk heb dat de meeste onderzoekers (dit is geen kwantitatief onderzoek) hun kwalitatief onderzoek nogal onterecht met een goed liggend merk proberen te verbinden, als argument om hun werkwijze te onderbouwen met een methodische fundering. Terwijl zij wellicht methoden hadden

kunnen gebruiken die beter bij hun onderzoek passen, als zij daarvan op de hoogte waren geweest. Goed dat er KWALON is!